https://doi.org/10.36007/5390.2026.420

A FENNTARTHATÓSÁG VIZUÁLIS NARRATÍVÁI – AZ ECO ART MINT A KÖRNYEZETI ÉRZÉKENYÍTÉS PEDAGÓGIAI TEREPE
VISUAL NARRATIVES OF SUSTAINABILITY – ECO ART AS A PEDAGOGICAL FIELD FOR ENVIRONMENTAL AWARENESS

Tímea MÉSZÁROS[3] – Csilla NAGY[4]

ABSTRACT
In the context of the global ecological crisis, the pedagogical and cultural dimensions of sustainability have gained increasing importance. Within visual arts education, eco art—artistic practice grounded in ecological awareness—provides a creative and receptive space where environmental sensitivity can be cultivated in experiential and reflective ways. This paper explores how art pedagogy, by visual narratives, can raise awareness of environmental issues and foster the development of attitudes and competences related to sustainability. The pedagogical application of eco art allows students to interpret and communicate their relationship with the natural environment through visual expression, while simultaneously engaging with notions of responsibility, community action, and interdisciplinary thinking. Consequently, visual education not only enriches learners through aesthetic experience but also contributes to the strengthening of critical and ecological awareness, thus supporting the development of future-oriented pedagogical strategies for sustainability.

KEYWORDS
eco art, visual narratives, visual art pedagogy, sustainability. environmental sensitivity

BEVEZETŐ

A 21. század egyik legnagyobb kihívása a fenntarthatóság kérdése, amely nem csupán ökológiai, hanem társadalmi és kulturális dimenzióval is bír. Az oktatás szerepe ebben kiemelkedő: a jövő generációi szemléletének formálásán keresztül lehetőség nyílik egy felelősebb, környezettudatosabb gondolkodás kialakítására. A hagyományos ismeretátadás azonban gyakran kevésnek bizonyul a mélyebb érzékenyítéshez, hiszen a környezeti problémák komplexitása sokszor nehezen ragadható meg pusztán kognitív szinten, a verbalitás eszközeivel.

Ebben a folyamatban a művészet, különösen a vizuális művészet különleges lehetőségeket kínál. A képi nyelv használatával képesek lehetünk olyan narratívákat létrehozni, amelyek közvetlenül hatnak az érzelmekre, és ezáltal erőteljesebb bevonódást eredményezhetnek. Az *eco art* – vagyis az ökológiai szemléletet középpontba állító művészeti gyakorlat – a

[3]Mgr. Mészáros Tímea, Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Óvó- és Tanítóképző Tanszék, meszarost@ujs.sk
[4]ArtD. Nagy Csilla, Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Óvó- és Tanítóképző Tanszék, nagyovac@ujs.sk.sk

fenntarthatóság pedagógiájának egyik olyan ígéretes eszköze, amely nemcsak reflektál a globális ökológiai válságra, hanem valódi, aktív cselekvésre is ösztönöz. Míg a korábbi környezeti nevelési gyakorlatok gyakran az elrettentésre építettek (például sokkoló, félelemkeltő vizuális eszközök, poszterek alkalmazásával), addig az eco art elsősorban a pozitív attitűdök megerősítésére és a természethez fűződő érzelmi kapcsolódás erősítésére törekszik. Ez a szemléletváltás fontos, mivel a konstruktív, élményalapú megközelítések tartósabb elköteleződést és mélyebb környezeti tudatosságot eredményezhetnek.
Jelen tanulmány célja annak bemutatása, hogy a fenntarthatóság vizuális narratívái miként emelhetők be az iskola világába az eco art eszközrendszerének, módszereinek segítségével. A dolgozat először áttekinti az eco art elméleti hátterét és nemzetközi példáit, majd vizsgálja a pedagógiai alkalmazás lehetőségeit. Külön figyelmet kapnak azok a gyakorlatok, amelyek nemcsak a környezeti problémákra irányítják a figyelmet, hanem a tanulók kreatív részvételét, érzelmi bevonódását és felelősségvállalását is erősítik.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A *fenntarthatóság* a 21. század egyik legégetőbb globális kihívása, amely a klímaváltozás, a biodiverzitás csökkenése és a környezeti erőforrások kimerülése révén mindennapi életünket fenyegeti. A globális ökológiai válság nem pusztán tudományos, hanem társadalmi és kulturális kérdés is: megköveteli az egyéni és kollektív magatartásváltozást. Az ENSZ Agenda 21 és a Tbiliszi Konferencia már korán hangsúlyozták, hogy az oktatás kulcsszerepet játszik egy fenntartható társadalom felépítésében, hiszen az értékek, attitűdök és viselkedésformák hosszú távú alakítását teszi lehetővé. (Hungerford & Volk, 1990; Young, Reid & Meehan, 2015)

A vizuális művészetek képesek olyan esztétikai és érzelmi kapcsolatokat létrehozni, amelyek túlmutatnak a tudományos diskurzuson (Csehiová & Tóth-Bakos, 2022, Tóth-Bakos & Csehiová, 2023). A vizuális nevelés a kritikai gondolkodás fejlesztése mellett a környezettel való empatikus viszonyt is erősíti, ezáltal a tanulók nemcsak ismereteket szereznek, hanem cselekvő, környezettudatos állampolgárokká válhatnak. Inwood (2007) szerint a művészeti nevelés integrálása az ökológiai nevelésbe lehetővé teszi, hogy a tanulók egyszerre értelmi és érzelmi szinten közelítsenek a fenntarthatósági problémákhoz. Hasonlóképpen Holloway (2012) kanadai kutatásában kimutatta, hogy az ökológia-alapú vizuális pedagógiai modellek – például a fotográfia bevonása – elősegítik a tanulók környezeti érzékenységét és közösségi részvételét.

A művészetpedagógia vizuális területe a fenntarthatóság kontextusában több irányt ölel fel, a jelen dolgozatban az eco art és vele összefüggésben a place based pedagógia fogalmát részletezzük.

Az *ecological art (eco art)* fogalma a kortárs művészeti diskurzusban olyan alkotói és befogadói gyakorlatot jelöl, amely szoros kapcsolatban áll a környezeti problémákkal és a fenntarthatóság kérdéseivel. Az eco art nem pusztán esztétikai törekvés, hanem reflektív és kritikai pedagógiai eszköz, amely a művészetet a környezeti érzékenyítés szolgálatába állítja. A pedagógiai térben az eco art interdiszciplináris tanulási formát képvisel: ötvözi a vizuális nevelés, a környezeti oktatás és a társadalmi felelősségvállalás elemeit. Az alkotói folyamat révén a diákok nem csupán megfigyelői, hanem aktív résztvevői a fenntarthatóságról szóló diskurzusnak, ami lehetővé teszi számukra, hogy személyes élményeiken keresztül alakítsanak ki mélyebb kötődést a természeti környezethez. Ez a fajta művészetpedagógiai megközelítés nemcsak az ismeretátadást szolgálja, hanem érzelmi bevonódást és attitűdformálást is előidéz,

erősítve a felelősségérzetet és a közösségi gondolkodást. Az eco art tehát a pedagógiában a fenntarthatósági nevelés egyik kulcsfontosságú dimenziójaként értelmezhető. (Inwood, 2007)

Az eco art olyan környezeti szemléletű interdiszciplináris irányzat, amely a művészetet az ökológiai válságokra való reflexió eszközeként értelmezi. A kezdetek az 1970-es évek környezetművészetéhez nyúlnak vissza (pl. Robert Smithson, Nancy Holt), de mára szélesebb értelemben vett társadalmi aktivizmust is magában foglal. Olyan művészeti gyakorlatokat értünk alatta, amelyek a természet tiszteletén, a fenntarthatóságon és a környeti tudatosság erősítésén alapulnak (Inwood, 2007; Sunassee, Bokhoree & Patrizio, 2021). A meghatározó alkotók között szerepelnek Joseph Beuys, Agnes Denes, Mel Chin, Ana Mendieta vagy Andy Goldsworthy, akik műveikkel új ökológiai narratívákat hoztak létre, és hidat képeztek tudomány, társadalom és művészet között. (Weintraub, 2012; Inwood, 2007) A művészetpedagógiai kutatások, különösen Meri-Helga Mantere Arts-based Environmental Education (AEE) koncepciója és Timo Jokela Environmental Art pedagógiája, rámutatnak arra, hogy a vizuális kifejezés képes érzékenyíteni a természethez fűződő kapcsolatokban. Az elméleti keret így elsősorban az eco art pedagógiai relevanciáját mutatja be.

A *vizuális narratívák* olyan képi alapú történetmesélési formák, amelyekben a képek, szimbólumok és szöveges elemek együttese személyes és kollektív tapasztalatokat közvetít. Ezek segítségével a tanulók és a befogadók identitásukat, emlékeiket és értékeiket kreatív módon fejezik ki, valamint új jelentéseket konstruálnak. Grushka és Goodlad (2014) rámutatnak, hogy a vizuális narratívák – például a perzine-pedagógia – lehetőséget teremtenek az önreflexióra és a kritikai gondolkodásra, mivel a képi-szöveges alkotás a személyes tanulói és tanári identitás történeteit teszi láthatóvá.

A *fenntarthatóság vizuális narratívái* ennek a fogalomnak speciális formái, amelyek az ökológiai válság és a társadalmi felelősség kérdéseire reflektálnak. A művészetalapú környezeti nevelés, illetve a vizuális nevelés során az alkotások érzelmi kapcsolatot teremtenek a természettel, így segítik a tanulókat a fenntarthatóság problémáinak mélyebb megértésében. Papavasileiou és munkatársai (2020) hangsúlyozzák, hogy a festészet, színház, zene, fotográfia vagy film olyan eszközökként használhatók, amelyek az érzékek aktiválásával és az érzelmek bevonásával a környezeti tudatosságot és az aktív állampolgári attitűdöt erősítik. Példaként említhető a land art és a trash art, amelyek természetes vagy újrahasznosított anyagokból létrehozott alkotásokon keresztül teszik láthatóvá a természet sérülékenységét és az emberi fogyasztás hatásait, valamint a fotográfia mint oktatási eszköz, amelyben a tanulók saját képeikkel mesélik el helyi ökológiai narratíváikat. (Farnsworth, 2011) E vizuális narratívák tehát nemcsak esztétikai, hanem pedagógiai és társadalmi üzeneteket is hordoznak: hozzájárulnak a fenntarthatóság értékeinek közvetítéséhez, valamint új módokat kínálnak a környezeti nevelés érzelmi és kreatív megközelítéséhez.

A jelen tanulmányban az ecological art (eco art) fogalma mellett a *környezeti érzékenyítés* is kulcsfogalomként jelenik meg. A környezeti érzékenyítés nem csupán kognitív tudás átadását jelenti, hanem az érzelmi bevonódás és az empatikus kapcsolódás elősegítését is. Célja, hogy a tanulók mélyebb kötődést alakítsanak ki a természeti környezethez, és ezáltal fejlődjön felelősségérzetük, valamint fenntartható magatartásformáik.

Helyhez kötöttség az eco artban (place-based eco art)

A place-based pedagógia (hely- és közösségalapú nevelés) az Egyesült Államokban a kilencvenes években bontakozott ki, a környezeti nevelési gyakorlatból nőve ki. Középpontjában a hely és a közösség áll, vagyis a tanulók lokális környezethez és közösségekhez való kapcsolódása. Szorosan összefonódik a fenntarthatóságra neveléssel, a társadalmi felelősségvállalással, a közösségi tanulással és a projektalapú oktatással (Mészáros & Egervári, 2022: 35). A megközelítés célja, hogy az iskolát és a tanulókat nyitottan kapcsolja össze a közvetlen társadalmi és természeti környezettel, reagálva a globális problémák lokális vetületeire. Célja, hogy a tanulók közvetlen kapcsolatba kerüljenek környezetükkel, és ezen keresztül alakítsanak ki empátiát a környzetük iránt. (Anderson & Guyas, 2012; Graham, 2007) Ezáltal a tanulók nem elszigetelt tananyagot sajátítanak el, hanem saját helyi közegükben szereznek tapasztalatokat és reflektálnak a környezeti, kulturális és társadalmi kihívásokra. A pedagógiai modell visszanyúlik John Dewey tapasztalati tanuláselméletéhez, William Kilpatrick projektmódszeréhez és a konstruktivista pedagógiai felfogáshoz, ugyanakkor túl is lép ezeken. David Sobel (1996, 2017) munkáiban hangsúlyozza a helyérzékelés (sense of place) és az empatikus kapcsolódás fontosságát, amely minden élőlény és a környezet iránt kiterjed. Gruenewald (2003) a „kritikai helypedagógia" (critical pedagogy of place) keretében öt dimenziót különít el: perceptuális, társadalmi, ideológiai, politikai és ökológiai (Mészáros & Egervári, 2022: 44). A place-based pedagógia jellemzői: 1. Valós helyzetek és autentikus tanulási környezetek: a tanulók valódi problémákkal szembesülnek, helyi közösségi projekteken dolgoznak; 2. Interdiszciplinaritás: a helyhez kapcsolódó problémák komplex megközelítést igényelnek (pl. ökológia, kultúra, gazdaság); 3. Művészetalapú tanulás: a helyhez való kötődés és identitáskeresés gyakran művészeti tevékenységeken (rajz, közösségi művészet, public art) keresztül valósul meg; 4. Szociális felelősségvállalás: a diákok közösségi aktivitása, társadalmi szerepvállalása és empátiája erősödik (Mészáros & Egervári, 2022: 42–44). A place-based pedagógia célja, hogy a tanulók: felismerjék a helyi közösség és környezet értékét, kapcsolódjanak a lokális és globális ökológiai kérdésekhez, aktív, felelős, környezettudatos polgárokká váljanak; a tanulás élményét a saját környezetükben, közösségükben tapasztalják meg. Mindez összhangban áll a fenntarthatóság pedagógiai céljaival: a tanulók nem passzív befogadók, hanem cselekvő, helyben beágyazott, közösségben gondolkodó egyének lesznek.

KUTATÁS MÓDSZERTANA

A tanulmány kvalitatív, feltáró megközelítést alkalmaz, amelynek fókuszában a releváns szakirodalom feltérképezése és a nemzetközi kortárs alkotók, gyakorlatok áttekintése áll elsősorban az eco art és a vizuális narratívák kereszteződésének területén. A módszertani hangsúly a nemzetközi projektek és oktatási kezdeményezések felkutatásán és elemzésére kerül mintaszerű példák formájában, kiválasztásuk szempontja elsősorban (ám nem kizárólagosan) a fenntarthatóság vizuális narratíváihoz és az oktatási alkalmazhatósághoz való kapcsolódás. Az összehasonlítás révén feltárhatók a közös mintázatok, innovatív stratégiák és kontextusfüggő megoldások, amelyek világszerte jellemzik az eco art gyakorlatát. Ez az előkészítő szakasz egyfajta elméleti és gyakorlati keretet biztosíthat a későbbi mélyebb esettanulmányhoz, hidat teremtve az elméleti reflexió és egy esetleges jövőbeli empirikus kutatás között.

EREDMÉNYEK

Nemzetközi ökoművészeti példák

A fenntarthatóság vizuális narratíváinak sokszínűsége jól érzékelhető az olyan európai alkotók munkásságában, mint Angelika Loderer, Ackroyd & Harvey, Jasmine Pradissitto, Olafur Eliasson, Joachim Eckl vagy Naziha Mestaoui. Loderer osztrák művész alkotásaiban az anyag időbelisége és a talaj mint közös ökológiai szövet jelenik meg, például a *Soil Fictions* és a *FOSTER – The Soil and Water Residency* projektben, amelyek a természet és kultúra összefonódására reflektálnak. Ackroyd & Harvey brit művészek élő növényekkel dolgoznak: fűvel borított portréik vagy a Beuys' Acorns projekt egyszerre szimbolizálják a növekedés és a bomlás körforgását. Jasmine Pradissitto szobrai újrahasznosított műanyagból készülnek, és olyan speciális anyagokat is használ, amelyek képesek a levegőszennyezés csökkentésére, így közvetlenül kapcsolja össze a tudományt és a művészetet. Olafur Eliasson dán-izlandi alkotó monumentális installációiban a természet elemei – fény, víz, jég – válnak a klímaváltozás érzéki tapasztalatává, legismertebb talán az *Ice Watch* projekt. Az osztrák Joachim Eckl közösségi performanszokat hoz létre folyók mentén, ahol a víz mint közösségteremtő és ökológiai elem kap hangsúlyt. Naziha Mestaoui belga-tunéziai művész pedig digitális és fizikai terek összekapcsolásával teremti meg a közösségi környezeti részvétel új formáit, legismertebb munkája, a *One Heart, One Tree* a COP21 klímacsúcson valósult meg. A magyar származású, de nemzetközileg ismert Agnes Denes a globális eco art egyik ikonikus alakja. *Wheatfield — A Confrontation* (1982) című monumentális land art-projektje, amelyben Manhattan szívében több ezer négyzetméteren gabonát vetett és aratott, a fenntarthatóság és urbanizáció ellentmondásainak emblematikus megfogalmazása. A mű egyszerre reflektál az élelmezési válság, a mezőgazdaság és a kapitalista városfejlődés konfliktusaira. Denes projektje a magyar ökoművészetet a nemzetközi színtér élvonalába emelte, és pedagógiai szempontból is kiemelkedő példa arra, hogyan lehet egy egyszerű természeti anyag – a búza – révén globális társadalmi és környezeti kérdéseket vizuális narratívába sűríteni.

E példák mind azt mutatják, hogy a fenntarthatóság vizuális narratívái egyszerre építhetnek az anyaghasználat reflexív vizsgálatára, a természeti elemek bevonására és a közösségi részvétel megteremtésére.

1. táblázat:

Művész / Csoport	**Projekt / Példa**	**Anyag / Médium**	**Narratíva**
Agnes Denes (HU/USA)	*Wheatfield — A Confrontation* (1982) – gabonamező a városi térben; konceptuális/land art típusú beavatkozás	Élő növényzet, táj	Városi tér + természet kontrasztja; az agrikultúra és az urbanizáció viszonya; fenntarthatóság
Angelika Loderer (AT)	*FOSTER – The Soil and Water Residency* (Vienna Biennale for Change 2021); *Soil Fictions*	Öntőhomok, másodlagos anyagok, talaj, természetes folyamatok	Az anyag időbelisége, elmúlás, talaj mint közös ökológiai szövet

Heather Ackroyd & Dan Harvey (UK)	*Beuys Acorns*, élő füves portrék, zöld építészeti beavatkozások	Élő növények (fű), fa, épített környezet	Növekedés, bomlás, élet-halál körforgása, természet és ember kapcsolata
Jasmine Pradissitto (UK)	*NOXORB*™ szobrok, újrahasznosított műanyag installációk	Újrahasznosított műanyag, speciális levegőszűrő anyagok	Légszennyezés csökkentése, tudomány és művészet közös tere
Olafur Eliasson (DK/IS/DE)	*Ice Watch*, fény- és víz-installációk	Jég, víz, fény, üveg, tükör	Klímaváltozás kézzelfogható jelei, érzéki tapasztalat, közös felelősség
Joachim Eckl (AT)	Víz-performanszok, közösségi akciók folyók mentén	Víz, természetes környezet, közösségi részvétel	Ember és víz kapcsolata, közösségi élmény, ökológiai tudatosság
Naziha Mestaoui (BE/TN)	*One Heart, One Tree* (COP21, Párizs)	Fényvetítés, digitális technológia, közösségi részvétel	Közösségi fásítás, digitális–fizikai kapcsolatok a természethez

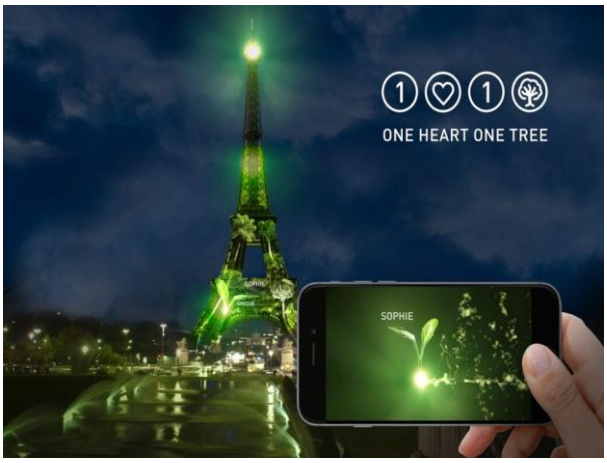
Forrás: saját szerkesztés, 2025

1. ábra. Angelika Loderer: Soil Fiction
Forrás: Angelika Loderer | Belvedere Museum Vienna

2. ábra. Olafur Eliasson: Ice Watch
Forrás: Ice Watch • Artwork • Studio Olafur Eliasson

3. ábra. Naziha Mestaoui: 1 Heart 1 Tree
Forrás: 1 Heart 1 Tree, pour la COP21 sur la Tour Eiffel

Magyar- és szlovák ökoművészeti példák

A fenntarthatóság vizuális narratívái Közép-Európában is sokrétűen jelennek meg, ahol a művészek eltérő eszközökkel és médiumokkal reflektálnak az ember és környezet kapcsolatára. A magyarországi és szlovákiai ökoművészeti gyakorlatok különösen fontosak a fenntarthatóság vizuális narratíváinak bemutatásában, hiszen több olyan alkotó is tevékenykedik, akik a nemzetközi diskurzusban is számottevő súllyal bírnak.

Lipkovics Péter munkássága az anyag időbeliségére, a természet és az ember kapcsolatának organikus feltárására épül. *Grund* (2023) című sorozata, illetve installációi és festmény–szobor objektjei olyan archetípusokat idéznek meg, amelyekben a vas, fa, vályog vagy gallyak felhasználásával az elmúlás, a természet törékenysége és a környezethez való viszony egyszerre jelenik meg mindennap használati tárgyaink szimbólumokká emelésével. Lipkovics alkotásai a

regionális identitás és a természetközpontú gondolkodás vizuális megfogalmazásai, amelyek jól illeszthetők a helyhez kötött pedagógiai (place-based) szemlélethez.

Balázs Csizik újrahasznosított műanyagból készített *Waste Suprematism* sorozata (2018) a hulladék esztétikai és kritikai újraértelmezésére épül. A fogyasztói társadalom maradványait geometrikus, szuprematista kompozíciókba rendezi, ezzel egyszerre utalva a modernista művészeti hagyományokra és a kortárs ökológiai válságra. Csizik alkotásai pedagógiai szempontból is inspirálóak: a diákok számára kézzelfoghatóvá válik, hogyan lehet a mindennapi „szemétből" vizuálisan értékes, gondolatébresztő műveket létrehozni. Emellett munkáival humoros módon hozza közelebb a látszólag nehezen befogadható filozófiai fogalmakat a magasművészet rétegeiből.

4. ábra. Csizik Balazs: Waste Suprematism
Forrás: https://www.ignant.com/2018/11/14/balazs-csizik-transforms-ocean-waste-into-suprematist-art/

Összességében a magyar példák nem csupán kiegészítik a nemzetközi és közép-európai diskurzust, hanem sajátos hidat képeznek a lokális és globális ökológiai narratívák között. Lipkovics a természetes anyaghasználat efemeritására, Csizik a hulladék esztétikai újraértékelésére, míg Denes a globális fenntarthatósági problémák ikonikus vizualizálására építi munkásságát. Pedagógiai szempontból mindhárom művész munkái kiválóan integrálhatók a fenntarthatóság oktatásába: a helyi anyagokkal való munka, a hulladék vizuális újraértelmezése és a globális problémák közvetlen érzékeltetése egyaránt alkalmas arra, hogy a tanulók kritikai gondolkodása, környezeti érzékenysége és kreatív önkifejezése erősödjön.

2. táblázat:

Művész / Csoport	**Projekt / Példa**	**Anyag / médium**	**Narratíva**

Lipkovics Péter (HU)	*Grund sorozat*, festmény-szobor objekt, installációk	Vas, fa, vályog, gally, zsineg	Identitásépítés archetípusokkal; anyag időbelisége; természet és ember viszonya; természet-anyag textúrák/környezet és tárgy viszonyának vizsgálata
Balázs Csizik (HU)	Műanyag hulladékból készített alkotások: például parti hulladékból kis művek, amelyek a hulladék és művészet viszonyát reflektálják. *(New East Digital Archive)*	Újrahasznosított műanyag, hulladék	Hulladék, fogyasztás, vizuális újraértékesítés; figyelemfelkeltés hulladék-anyagokra
Rudolf Sikora (SK)	*Výkričník*	Grafikai médiumból (rajz, nyomat) indultak, a köztéri változat monumentális installációként, tartós anyagokból (fém, festett szerkezet)	A társadalom és környezet viszonya; felhívás az emberi viselkedés változtatására; természeti rétegek és civilizáció sérülékenysége
Oľga Paštéková (SK)	*Lyrical eco-paintings* – festmények, ahol foltok, elszíneződések, természetes motívumok (folyók, farkasok, tájak) jelennek meg mint természet	Festmény; pigmentek, foltok, természetes formák	Természet “hangja”, ember közötti kapcsolat; nem tradicionális természetfestészet, hanem költői beszélgetés a környezettel
Blažej Baláž (SK)	Politikai és környezeti témák; aktivizmus; neo-konceptuális munkák	Grafika, text painting, performances, objekt, aktivista művészet	Kritikák a fogyasztásról; textuális és vizuális rétegek használata; érdeklődés a környezeti problémák társadalmi összefüggései felé
Ferdics Béla (SK)	*Átjárások I.* (2021)	Fa, indák, kövek, természetben talált tárgyak, fény, föld, víz	Mulandóság, efemeritás, örök körforgás; ember és természet kapcsolata; játékosság és humor

Aradský Richard (SK)	*Transcript, Transcript 2.2* (2022)	Természetben talált anyagok, hangfelvételek, elektromágneses hullámok szobrászati átirata	A természet rejtett hangjainak és jeleinek vizualizálása; tisztelet az alapanyag sajátosságai iránt; ember és környezet közti kommunikáció
Mazán Anikó (SK)	*Kéregfej* (2023)	Papírpép, masé, kivágott fatörzsek, videó	Fakitermelés kritikája; sebek és védőréteg motívuma; a természet és emberi fogyasztás ellentmondásai; efemer információk erőtlensége
Szőke Erika (SK)	*Mélymező* (2024)	Fotográfia (antotípia), kurkumanyomat, efemer anyagok (kovász, micélium, növények, magvak)	Mulandóság és emlékezet; fényszennyezés kritikája; természeti értékek védelme; fosszíliák és lenyomatok metaforái
Török Bianka (SK)	*Sedimento (2023)*	Kavics, üledék, vászon, cianotípia, textil, varrás, performansz	Fitoremediáció és szennyezett talaj megtisztítása; gyökerek és anyagmegkötés szimbolikája; közösségi tisztítás gesztusa

Forrás: saját szerkesztés, 2025

Rudolf Sikora egyik ikonikus műve a *Výkričník* (Felkiáltójel), amely a művész ökológiai és társadalmi elköteleződésének jelképe. A köztéri változat, amely a pozsonyi Kunsthalle előtt került felállításra, monumentális méretével közvetlen vizuális jelként működik: a mindennapi városi térben állítja szembe a járókelőt a fenyegető ökológiai és civilizációs válság tényszerűségével. A felkiáltójel itt nem pusztán tipográfiai jel, hanem kollektív figyelmeztetés, „stop-jelzés" az emberiség számára. A motívum előzményei a művész korábbi grafikai munkáiban gyökereznek, amelyekben a felkiáltójel az univerzum ábrázolásával társult, összekapcsolva a kozmikus távlatot és az emberi felelősséget. A grafikai verziók absztrakt, mégis egyértelmű kompozíciói révén a *Výkričník* már a hetvenes–nyolcvanas években is egyetemes ökológiai szimbólummá vált. A két változat együtt mutatja, hogyan képes egy egyszerű jel – különböző médiumokban – univerzális üzenetet hordozni: a figyelmeztetést arra, hogy az emberi tevékenység globális következményei sürgős cselekvést követelnek.

5. ábra. Rudolf Sikora: Výkričník (1974)
Forrás: https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SGB.G_8878

6. ábra. Rudolf Sikora: Výkričník (2020)
Forrás: https://kunsthallebratislava.sk/program/vykricnik-1974-2020/

Az In Situ művésztelep

A 2017-ben megalakult szlovákiai In Situ művésztelep és alkotóműhely jó példája annak, miként kapcsolódhat össze az eco art és a place-based pedagógia gyakorlata, melynek központi eleme a konkrét helyhez való kapcsolódás, a „*sense of place*”. Az In Situ művésztelep alkotásai pontosan ezt a helyhez kötöttséget valósítják meg: az elmúlt évek során mindig a Duna környezetében, az adott település ökológiai és társadalmi sajátosságaira reflektáltak vajkai ill. helembai helyszíneken, miközben kritikusan szemlélik az emberi beavatkozás következményeit, látható és érzékelhető nyomait. Ahogy a place-based pedagógia és az eco art is épít a tudomány, művészet és közösség összekapcsolására, az In Situ is törekszik a mélyebb és objektívebb tudás elsajátítására: együttműködik szakemberekkel a tudomány különböző területeiről (helytörténészekkel, környezetvédőkkel, biológusokkal), így interdiszciplináris megközelítést alkalmaz. Az eco art egyik legfontosabb sajátossága, hogy a globális ökológiai

válságot helyi szinten teszi láthatóvá. Az In Situ céljai is beleillenek ebbe a narratívába, hiszen az alkotók által választott témák a globális ökológiai és társadalmi folyamatokat képesek lokálisan érzékeltetni. Anyaghasználatukban, a művek elkészítésének módjában és a médiumok megválasztásában törekszenek: a fenntarthatóságra, az efemeritásra, a természetes körforgás tudatosítására.
A művésztelep néhány alkotóját és műveiket, munkásságukat bemutatva kaphatunk képet arról, milyen narratívák mentén fogalmazzák meg az egyes alkotók viszonyukat és reflexióikat a környezethez, a természethez és a tájhoz.

Ferdics Béla, Aradszký Richard és Mazán Anikó az alkotáshoz szükséges alapanyagaikat gyakran közvetlenül a természetből szerzik be. Mindhárom művészt a természet adta formák, jelenségek, az őket körülvevő környezet és azok társadalmi és közösségi rétegzettsége inspirálja. Egyéni és reflektív módon közelítenek a környezetükhöz, az onnan kinyert anyagok használatával egyfajta efemeritás jellemzi munkásságukat. Kiemelendő, hogy mindhárman gyakorló pedagógusok, a vizuális nevelésben jártas szakemberek, így saját munkásságuk és a természet iránti érzékenységük tapasztalata jó példával szolgál növendékeik érzékenyítésében a téma iránt.

Ferdics Béla gyakran nyúl természetes anyagokhoz: fához, indákhoz, kövekhez, természetben talált tárgyakhoz és művei külső helyszíneken érvényesülnek igazán, legyen az egy tarló, folyó vagy vízpart. A művek esszenciáját gyakran adja a fény, a víz vagy a föld. Munkáit áthatja a mulandóság, az efemeritás kérdése, az örök körforgás témája, ugyanakkor képes ezeket a humor és a játékosság eszközeivel ötvözni. *Átjárások I.* (2021) című projektjében a fő téma az árnyék önállósulása volt. A tarlót, mint az ember által megművelt területet választotta helyszínül. Az emberi test a szántóföldre vetülő árnyékának rögzítése volt a cél különböző napszakokban, majd annak reliefszerű kialakítása, továbbgondolása, beásása, beszántása a földbe.

7-8. ábra. Ferdics Béla: Átjárások I., 2021
Forrás: https://insituart.sk/alkotasok/bela-ferdics-priechody-i/

Aradský Richard főleg szobrokat és objekteket alkot a természetben talált anyagokból. Ezek az anyagok nemcsak a koncepcióra, hanem a szobrok végső formájára is jelentős hatással vannak, hiszen az alkotó egyik fő szempontja, hogy tiszteletben tartsa az alapanyag formai sajátosságait és ezeket továbbgondolva alkossa meg kompozícióit. A *Transcription* és a *Transcript 2.2* (2022) c. projektben az alkotó a természetben keletkezett zajokat használta fel, és alakította át szobrászati alkotásokká. Transcript 2.2 c. munkájában egy elektromágneses hullámok feltérképezésére és rögzítésére alkalmas eszközt használt, amely képes arra, hogy az így

rögzített felvételeket hangokká írja át. A vizsgált növények vagy egy adott környezet különböző hang jellegű sugárzást képesek kibocsátani, s az alkotó ezekhez készít térbeli formákat.

ábra. Aradský Richard, Transcript, Transcript 2.2, (2022)
Forrás: https://insituart.sk/muveszek/richard-aradsky/

Mazán Anikó *Kéregfej* c. projektjében (2023) elsősorban a Kis-Csallóközben végbemenő fakitermelésre koncentrált, valamint a médiában közölt információk megjelenésére. A helyi újságokból, cikkekből összegyűjtött papírból készült pép, masé új kérget, héjat adott a művész által kiválasztott kivágott fatörzseknek, egyrészt gyógyító aktusként értelmezve a „védőréteget", másrészt megőrizve azt a sebet, amely a fa életének végét jelenti. A folyamatról készült videó és a törzsről vett negatívok szorosan összekapcsolódnak, együttesen tematizálják az emberi fogyasztás mértéktelenségét, és az erre figyelmeztető információk efemeritását,

erőtlenségét.

11-12. ábra. Mazán Anikó, Kéregfej (2023),installáció, Kéregfej, videó 3'12"
Forrás: https://insituart.sk/muveszek/mazan-aniko/

Szőke Erika fő médiuma a fotográfia, ezen belül a kísérleti fotográfia, de olyan efemer anyagokat is használ, mint a kovász, a micélium, növények vagy magvak. Műveiben a múlt különböző nyomait, lenyomatait, „fosszíliáit" örökíti meg. Anyaghasználata és témái is a

mulandóság és annak megörökítése, az egyéni, a családi és közösségi emlékezet témáinak feldolgozása. Az In Situ művészetelepen sajátos módon reagál az őt körülvevő környezetre. Mélymező c. antotípiával készült kurkumanyomatai Helembán készültek 2024-ben. Ezeket – hasonlóan a mélymező képekhez, amelyeket a James Webb űrteleszkóp készít többórás expozícióval – hosszú időn keresztül sötétben exponálta, majd a napfény segítségével hívta elő. Az antotípia egy ökologikus fotográfiai eljárás, ahol a papírra felvitt emulzió fényérzékeny növények kivonatából készül. A sötétben történő fotózás aktusa egyúttal utalás az egyre súlyosbodó fényszennyezésre is: az éjszakai égbolt eltűnése mellett a mesterséges világítás negatív hatásaira is felhívja az alkotó a figyelmet. A kurkumanyomatok ugyanakkor nem fixálhatóak, továbbra is fényérzékenyek, ezért a művész textíliával fedi el őket, védőrétegként. Ez a gesztusa egyben felhívás is a természeti értékek védelmére.

13-14. ábra. Szőke Erika: Mélymező, (2024)
Forrás: https://insituart.sk/alkotasok/szoke-erika-hlboke-polia/

15-16. ábra. Török Bianka: Sedimento (2023), video 3’42”, Sedimento (2023) installáció
Forrás: https://insituart.sk/alkotasok/bianka-torok-sedimento/

Török Bianka illusztrátor és képzőművész, a művésztelepen létrehozott alkotásaiban – amelyek gyakran performatív jellegűek. A *Sedimento* c. több médiumot felölelő alkotásában a “fitoremediáció” témakörét járja körül, vagyis a szennyezett talaj megtisztítását célzó

eljárásokat kutatja. Ezek lényege, hogy egyes növények, képesek kivonni, vagy elfogadható kockázati szintre csökkenteni a talajban, vízben és levegőben előforduló nehézfémeket. Munkájában a Dunában fellelhető hordalékanyagokat, kavicsokat, üledéket és szennyeződéseket a vászonra felvarrt amorf kavics-sziluettet idéző papírformák jelképezik. A textilen használt cianotípia, illetve a varrások és a cérna az alkotó számára a gyökereket, a megörökítést, valamint a növény anyagmegkötő képességét szimbolizálják. Performance-ában, ahol a textileket ruhadarabokként is viseli, a víz felszínén való úsztatás vagy mosás gesztusával a Duna megtisztítására utal.

Oľga Paštéková lírai festményei a természet „hangját" szólaltatják meg: organikus formák, elszíneződések és természetből vett motívumok révén mintegy párbeszédet folytatnak az ember és a környezet között. (Foertig, 2025) Blažej Baláž szlovák művész a konceptuális és aktivista művészet eszközeivel, szöveg és kép kombinációjával reflektál a fogyasztás, a társadalmi felelősség és a környezeti problémák összefüggéseire.

ábra. Oľga Paštéková: A Lyrical Eco-Poetics
Forrás: https://www.munchiesart.club/olga-pastekova-paintings-where-nature-speaks-back/

E magyar és szlovák példák egyaránt azt bizonyítják, hogy a fenntarthatóság vizuális narratívái nem csupán globális diskurzusban jelennek meg, hanem lokális kontextusban is erős üzeneteket hordoznak: a természetes anyagokkal való munka, a hulladék újraértelmezése, a föld és a város kontrasztjának bemutatása, valamint a társadalmi aktivizmus mind olyan stratégiák, amelyek révén a művészet érzékenyítő és tudatformáló erővé válik.

A nemzetközi és közép-európai példák összevetése rávilágít arra, hogy a fenntarthatóság vizuális narratívái egyszerre globális és lokális természetűek. Globális szinten a monumentális installációk, a közösségi részvételt hangsúlyozó projektek és az interdiszciplináris anyaghasználat jellemzőek, míg lokális szinten gyakrabban találkozunk a hagyományos anyagok újraértelmezésével, a hulladék vizuális feldolgozásával, valamint a társadalmi-politikai aktivizmus erőteljesebb jelenlétével. Mindkét szinten közös azonban, hogy a művészet érzelmi és gondolati hidat képez a befogadók és a fenntarthatóság komplex kihívásai között, és képes a környezeti érzékenyítést élményszerű, vizuálisan hatásos módon közvetíteni.

A vizuális narratívák pedagógiai potenciálja

A két táblázatban szereplő példák közül több is jól hasznosítható az oktatásban, de nyilvánvalóan nem mindegyik egyformán. Az iskolai környezetben különösen azok a művek bizonyulhatnak hatékonynak, amelyek egyszerre vizuálisan erőteljesek, könnyen értelmezhetők, és közvetlenül kapcsolódnak a diákok mindennapi tapasztalataihoz. Olafur Eliasson *Ice Watch* projektje például azért különösen bemutatható, mert a városi térbe szállított olvadó jégdarabok mindenki számára kézzelfoghatóvá teszik a klímaváltozás realitását. A diákok közvetlen élményen keresztül szembesülnek egy globális problémával, ami kiváló kiindulópont beszélgetésekhez, kreatív feladatokhoz és tantárgyközi kapcsolódásokhoz.

Hasonlóképpen Ackroyd & Harvey élő növényekkel készült munkái, különösen a füves portrék és a *Beuys' Acorns* projekt, erősen oktatásbarátok. Ezek nemcsak a művészet és biológia kapcsolatát hozzák felszínre, hanem lehetőséget adnak arra is, hogy a diákok saját élő installációkat hozzanak létre, növényeket neveljenek és gondozzanak. Így a művészet közvetlenül kapcsolódik a fenntarthatósági gyakorlatokhoz és a környezeti felelősségvállaláshoz. Jasmine Pradissitto munkái szintén inspirálóak lehetnek az oktatásban, mert a tudomány és a művészet összekapcsolásán alapulnak: szobrai nemcsak esztétikai élményt nyújtanak, hanem ténylegesen csökkentik a légszennyezést. Ez a megközelítés jól illeszthető a STEAM oktatásba, amely a természettudományokat és a művészeteket egy közös tanulási térben kapcsolja össze.

A közép-európai példák közül Csizik Balázs munkái bizonyulnak a legközvetlenebbül bemutathatónak. Hulladékból készült kompozíciói közel állnak a diákok mindennapjaihoz, és egyszerűen adaptálhatók iskolai projektekhez: a tanulók maguk is készíthetnek „szemétművészetet", így testközelből tapasztalhatják meg az újrahasznosítás és az anyagok második élete közötti összefüggéseket. Lipkovics Péter természetes anyagokat (vas, fa, vályog, gallyak) felhasználó installációi szintén jó példák arra, hogyan lehet a fenntarthatósági narratívákat lokális kontextusban vizualizálni. Ezek a munkák különösen a regionális identitás és a környezeti érzékenyítés összekapcsolására alkalmasak.

Összességében tehát azok a példák bizonyulhatnak a leginkább hasznosíthatónak az oktatásban, amelyek közvetlenül érzékelhető, kézzelfogható narratívákat kínálnak (Eliasson, Ackroyd & Harvey, Csizik), interdiszciplináris gondolkodásra ösztönöznek (Pradissitto, Denes), vagy lokális kontextusban nyitnak új perspektívákat (Lipkovics, Sikora). Ezek a művek nemcsak illusztrációként működhetnek, hanem aktív tanulási folyamatokat indíthatnak el, amelyek révén a tanulók érzelmi, kreatív és kritikai szinten is jobban, mélyebben kapcsolódhatnak a fenntarthatóság kérdéseihez.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az ecological art – más néven eco art – olyan művészeti irányzat, amely a környezet és az ember kapcsolatát állítja a középpontba, és nem pusztán reprezentálja, hanem sokszor aktívan alakítja vagy védi is a természeti környezetet. Suzi Gablik (1991) The Reenchantment of Art című művében hangsúlyozza, hogy az ökoművészet elmozdul a modernizmus autonóm műtárgy-fogalmától, és a társadalmi, ökológiai felelősséget helyezi előtérbe. T. J. Demos (2016) *Decolonizing Nature: Contemporary Art and the Politics of Ecology* című munkája pedig

rávilágít arra, hogy az eco art nemcsak környezetvédelmi, hanem politikai és kulturális gyakorlat is, amely újfajta közösségi és ökológiai képzeletet hoz létre.

A fent említett alkotók több szempontból is megfelelnek az ecological art kritériumainak. Angelika Loderer a talaj és az öntőhomok anyagszerűségére épít, így alkotásai az anyag körforgását és a természethez fűződő kapcsolatot tematizálják. Ackroyd & Harvey élő növényeket vonnak be műveikbe, amelyek a növekedés és bomlás természetes folyamatait jelenítik meg. Olafur Eliasson Ice Watch installációja a globális felmelegedést teszi közvetlenül érzékelhetővé, míg Rudolf Sikora munkái kifejezetten politikai hangvételű ökológiai figyelmeztetésekként értelmezhetők. E példák Boeckel (2009) értelmezésében is eco art-nak tekinthetők, mivel az ökológiai krízisre reflektálva „megnyitják az érzékeket" és alternatív, kritikai tudatformálást kínálnak. A közép-európai példák – Ferdics, Aradszký, Mazán, Szőke és Török munkái – szintén illeszkednek az eco art nemzetközi narratívájába. Ők a helyi környezetből kiindulva (anyaghasználatban, motívumokban, kontextusban) reflektálnak a fenntarthatóság kérdéseire: Ferdics az efemeritást és az örök körforgást tematizálja; Aradszký a természet rejtett jeleit fordítja vizuális nyelvre; Mazán a fakitermelés és a fogyasztás sebeit mutatja be; Szőke a mulandóság és fényszennyezés problémáira hívja fel a figyelmet; Török Bianka pedig a fitoremediáció esztétikai és performatív narratíváját dolgozza fel. Ezek az alkotások nemcsak helyi ökológiai és társadalmi folyamatokat tesznek láthatóvá, hanem pedagógiai szempontból is kiválóan adaptálhatók: a diákok saját környezetük problémáival, anyagaival és vizuális nyelveivel kapcsolódhatnak a globális fenntarthatósági diskurzushoz.
Pedagógiai szempontból ezek a művek kiválóan hasznosíthatók. Gablik (1995) szerint az eco art egyik legfontosabb pedagógiai ereje, hogy közösségi és részvételi folyamatokat indít el: a tanulók nemcsak befogadók, hanem aktív résztvevők lehetnek. Eliasson vagy Mestaoui munkái példát adhatnak arra, hogyan kapcsolódhat össze művészet, tudomány és közösségi cselekvés. Ugyanakkor az olyan művészek, mint Csizik Balázs vagy Lipkovics Péter, lokális kontextusban kínálnak vizuális narratívákat, amelyekkel a tanulók saját környezetük problémáit dolgozhatják fel. Boeckel (2009) kiemeli, hogy a művészetalapú környezeti nevelés nemcsak kognitív tudást nyújt, hanem érzelmi kötődést is teremt a természethez – éppen ez az, ami hosszú távon fenntartható viselkedéshez vezethet.
A közép-európai példák szintén jól illeszkednek a pedagógiai gyakorlatba, hiszen mindegyikük sajátos módon kínál lehetőséget a tanulók környezeti érzékenyítésére és kreatív részvételére. Ferdics Béla efemer land art jellegű munkái – például az Átjárások I. – a mulandóság és az örök körforgás kérdését teszik átélhetővé. Pedagógiai kontextusban ezek a projektek segíthetik a diákokat abban, hogy a természetben szerzett közvetlen tapasztalatokat reflexív és játékos formában dolgozzák fel. Aradský Richard munkái a természet „láthatatlan" dimenzióira irányítják a figyelmet: a növények és környezet által kibocsátott jelek és hangok szobrászati átiratai kiválóan kapcsolódnak a tudományos tantárgyakhoz, így a művészet és a fizika, biológia interdiszciplináris összekapcsolását teszik lehetővé. Mazán Anikó Kéregfej című projektje a fakitermelés és a fogyasztás problémáira reflektál. Ez a mű oktatási környezetben hozzájárulhat ahhoz, hogy a diákok kritikusan szemléljék a környezetátalakítás következményeit, miközben művészeti eszközökkel kifejezhetik saját véleményüket. Szőke Erika ökologikus fotográfiai gyakorlata (Mélymező, 2024) a fényszennyezés és az emlékezet témáját emeli ki: a tanulók így egyszerre tapasztalhatják meg a művészet technikai és ökológiai aspektusait, valamint a fotográfia médiumának efemeritását. Végül Török Bianka Sedimento című munkája a fitoremediációt vizsgálja, vagyis a növények környezet-megtisztító szerepét. Az ehhez kapcsolódó performatív és installatív gyakorlatok inspiráló példát nyújthatnak arra, hogyan

lehet a természettudományos ismereteket művészeti projektekben megjeleníteni és élményszerűvé tenni.

Ezek az alkotások pedagógiai szempontból különösen azért értékesek, mert közvetlen tapasztalati tereket teremtenek, amelyekben a diákok saját környezetükre reflektálhatnak. A helyi ökológiai problémák feldolgozásán keresztül a globális fenntarthatósági kérdésekhez is kapcsolódhatnak, miközben erősödik kritikai gondolkodásuk, empátiájuk és felelősségtudatuk. A vizuális narratívák tehát nem csupán illusztratív funkcióval bírnak, hanem aktív tanulási folyamatokat indítanak el: a diákok alkotóként és közösségi résztvevőként válhatnak érzékenyebb, tudatosabb polgárokká.

Összességében a fenti példák sokszínűségük és sokrétegűségük mellett eco art-ként értelmezhetők, mert közös bennük az ökológiai válságra adott kritikai válasz, az anyaghasználat és a természeti folyamatok reflexív bevonása, valamint a társadalmi felelősségvállalás hangsúlya. Az oktatásban ezek az alkotások nemcsak illusztrációként használhatók, hanem kreatív feladatok és interdiszciplináris projektek kiindulópontjaiként is, elősegítve, hogy a tanulók élményszerűen és reflexíven kapcsolódjanak a fenntarthatóság problémáihoz.

Javaslatok a további kutatásra és pedagógiai gyakorlatra

A szlovákiai magyar vizuális művészeti szcénában egyelőre kevés dokumentált példa található az eco art és a környezeti érzékenyítés pedagógiai integrációjára, ezért a további kutatás fontos iránya lehet a helyi művészek és művészcsoportok feltérképezése. Elsősorban olyan alkotók és közösségek vizsgálata indokolt, akik természetes anyagokkal dolgoznak, vagy művészetükben hangsúlyosan jelenik meg a táj, a természet és a környezeti változások ábrázolása. Érdemes bevonni a kutatásba a tanárképző intézmények oktatóit és hallgatóit is, hogy feltárható legyen, milyen informális vagy kevésbé dokumentált kezdeményezések léteznek a vizuális nevelés és a fenntarthatóság összekapcsolására. A helyi kulturális intézmények, galériák és közösségi műhelyek programjai további kutatási terepet kínálnak, hiszen ezekben gyakran jelennek meg olyan kiállítások és workshopok, amelyek – bár nem minden esetben címkézik magukat eco art-ként – vizuális narratívákon keresztül reflektálnak a környezeti problémákra. A leendő pedagógusok számára ezek az együttműködések nemcsak inspirációs forrást jelenthetnek, hanem lehetőséget is adnak arra, hogy aktív résztvevőként sajátítsák el azokat a módszereket, amelyek a jövőben az iskolai gyakorlatban is alkalmazhatók.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Anderson, A., & Guyas, A. S. (2012). Earth education, interbeing, and deep ecology. *Journal of Sustainability Education, 3*(March), 1–15.

Boeckel, J. van. (2009). Arts-based environmental education and the ecological crisis: Between opening the senses and coping with psychic numbing. In B. Drillsma-Milgrom & L. Kirstinä (Eds.), *Metamorphoses in children's literature and culture* (pp. 145–164). Enostone.

Csehiová, A. & Tóth-Bakos A. (2022). Művészet - Edukáció - Terápia : Inspirációk, kölcsönhatások, interdiszciplináris megközelítések. Komárno. Univerzita J. Selyeho, ISBN 978-80-8122-434-8

Demos, T. J. (2016). *Decolonizing nature: Contemporary art and the politics of ecology*. Sternberg Press.

Farnsworth, B. (2011). Photography as a pedagogical tool for environmental education. In M. Krasny & J. Dillon (Eds.), *Advancing environmental education practice* (pp. 95–112). Springer.

Foertig, D. C. (2025). *Oľga Paštéková: Paintings where nature speaks back.* (2025.08.05.) https://www.munchiesart.club/olga-pastekova-paintings-where-nature-speaks-back/

Gablik, S. (1991). *The reenchantment of art*. Thames and Hudson.

Gablik, S. (1995). *Conversations before the end of time*. Thames and Hudson.

Graham, M. A. (2007). Art, ecology and art education: Locating art education in a critical place-based pedagogy. *Studies in Art Education, 48*(4), 375–391. https://doi.org/10.1080/00393541.2007.11650120

Grushka, K., & Goodlad, N. (2014). Using arts-based methods in pre-service teacher education: Perzine pedagogies. *Studying Teacher Education, 10*(3), 228–241. https://doi.org/10.1080/17425964.2014.949655

Holloway, S. M. (2012). Visual literacies and environmental education: Seeing, representing, and engaging with the world. *Canadian Review of Art Education, 39*(1), 72–87.

Hungerford, H. R., & Volk, T. L. (1990). Changing learner behavior through environmental education. *The Journal of Environmental Education, 21*(3), 8–21. https://doi.org/10.1080/00958964.1990.10753743

Inwood, H. (2007). Cultivating artistic approaches to environmental learning: Exploring eco-art education in elementary classrooms. *International Electronic Journal of Environmental Education, 2*(1), 1–19.

Mészáros, T., & Egervári, J. (2022). A közösség és a hely szerepe a Waldorf- és a place-based pedagógiában. *Neveléstudomány, 2022*(2), 35–50. https://doi.org/10.21549/NTNY.37.2022.2.3

Papavasileiou, V., Nikolaou, E., Andreadakis, N., Xanthacou, Y., & Kaila, M. (2020, October 5–6). The role of art in environmental education. In *Proceedings of ADVED 2020–6th International Conference on Advances in Education*. University of the Aegean. https://www.ocerints.org/adved20_e-publication/papers/60.pdf

Sobel, D. (1996). *Beyond ecophobia: Reclaiming the heart in nature education*. Orion Society.

Sobel, D. (2017). *Place-based education: Connecting classrooms and communities* (2nd ed.). Orion Society.

Sunassee, S., Bokhoree, C., & Patrizio, M. (2021). Eco-art practices for sustainability education: A review. *Sustainability, 13*(19), 10723. https://doi.org/10.3390/su131910723

Tóth-Bakos, A. & Csehiová, A. (2023). Zene az inklúzió jegyében : Alternatív zenepedagógiai és zeneterápiás irányzatok a komplex fejlesztés és a befogadó nevelés jegyében = Music in the Spirit of Inclusion - Alternative music education and music therapy approaches for complex development and inclusive education. Komárno. Univerzita J. Selyeho, ISBN 978-80-8122-482-9

Weintraub, L. (2012). *To life! Eco art in pursuit of a sustainable planet*. University of California Press.

Young, J., Reid, A., & Meehan, B. (2015). The role of education in fostering sustainable development. *Environmental Education Research, 21*(8), 1105–1126. https://doi.org/10.1080/13504622.2014.997646

ÁBRAJEGYZÉK

Aradský, R. (2022). *Transcript, Transcript 2.2.* https://insituart.sk/muveszek/richard-aradsky/

Csizik, B. (2018). *Waste Suprematism.* https://www.ignant.com/2018/11/14/balazs-csizik-transforms-ocean-waste-into-suprematist-art/

Eliasson, O. (2014). *Ice Watch.* https://icewatchparis.com

Ferdics, B. (2021). *Átjárások I.* https://insituart.sk/alkotasok/bela-ferdics-priechody-i/

Loderer, A. (2024). *Soil Fiction.* https://www.belvedere.at/en/angelika-loderer-soil-fiction

Mazán, A. (2023). *Kéregfej*. https://insituart.sk/muveszek/mazan-aniko/

Mestaoui, N. (2015). *1 Heart 1 Tree.* https://www.onetreeoneplanet.org/

Paštéková, O. *A Lyrical Eco-Poetics.* https://www.munchiesart.club/olga-pastekova-paintings-where-nature-speaks-back/

Sikora, R. (1974). *Výkričník.* https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SGB.G_8878

Sikora, R. (2020). *Výkričník.* https://kunsthallebratislava.sk/program/vykricnik-1974-2020/

Szőke, E. (2024). *Mélymező.* https://insituart.sk/alkotasok/szoke-erika-hlboke-polia/

Török, B. (2023). *Sedimento.* https://insituart.sk/alkotasok/bianka-torok-sedimento/